

Een kleine trilogie

Dit is mijn derde en laatste verkenning over rol en betekenis van het christelijk geloof binnen onze westerse beschaving.

Ton Holland: *Heerschappij*.

Dit kleurrijke en veelomvattende boek kent de langste tijdspanne: van het Perzische rijk onder Darius tot de Me-too-beweging in het heden. Holland laat zien hoe het christelijke geloof een nieuwe wereld heeft geschapen, eerst als gist in het deeg, vervolgens als 'het christendom' dat de hele cultuur bepaalt en ten slotte gesecculariseerd als universele mensenrechten.

Olivier Roy: *Is Europa nog christelijk?*

Het boek gaat over Europa in de moderniteit, het terugdringen van het geloof in de privésfeer en over botsende morele uitgangspunten. Roy laat zien waarom Vaticanum II geen doorwerking kreeg. Alles wordt geplaatst in de spanningsdriehoek van: seculiere cultuur, islam en christelijke gemeenschappen. De rol van populisme en cultuurchristendom zijn belangrijk.

David Brooks: *De tweede berg*

Brooks gaat naar het meso- en microniveau van persoonlijk geloof en opstelling en opbouw van de samenleving. Wat aanvankelijk een bevrijding was uit knellende banden is ontaard in een bedreiging voor onze samenleving.

Voor mij geeft Brooks handen en voeten aan de kerstboodschap "vrede op aarde", niet als vrome wens, maar als begaanbare weg.

David Brooks: De tweede berg. De zoektocht naar zinvol leven. Het Spectrum, 2020. 400 blz. € 21,99

De bespreking in Trouw op 18 maart heeft als titel: *Een must-read in tijden van sociale distantie en nieuwe gemeenschapszin*. Brooks is gerenommeerd columnist en vaste recensent van de New York Times. Ook in Trouw komt hij af en toe voorbij, onlangs bij Goslinga in zijn column over de Amerikaanse verkiezingen. De recensie geeft de inhoud prima weer: *Volgens Brooks beklimmen veel mensen in hun leven twee bergen. De eerste berg is die van ambitie, carrière en succes, een zware tocht waarin ons ego centraal staat. De tweede berg staat voor een volgende levensfase waarin we ons richten op een hoger doel; een doel dat ons overstijgt en dat een appél op ons doet.*

Het is ook een heel persoonlijk boek. De auteur is door een diepe crisis gegaan, zijn huwelijk is gestrand. Hij zat in een diep dal en de recepten van zijn vorige boek over karaktervorming, ook een bestseller, boden geen uitkomst. Dat recept is immers ook: zelfverwerkelijking, waarbij uiteraard het ego centraal staat. Kernvraag van het boek is: gaat het in het leven om succes – of om betekenis?

Interessant is te zien door welke mensen Brooks kennelijk geïnspireerd wordt (*zie het uitvoerige zaken- en personenregister*): Augustinus, Henri Nouwen, Paul Tillich, George Eliot, Edmund Burke, Jonathan Sacks en C.S. Lewis.

Ik wil niet het hele boek samenvatten. Eerst ga ik uitvoeriger in op de kern van zijn betoog in de *Inleiding* en in *Deel 1, De twee bergen*. Daarna volgt een korte samenvatting van de rest van het boek, met enkele opmerkingen van mijn kant. Ik probeer zoveel mogelijk de auteur zelf aan het woord te laten (cursieve teksten).

Tenslotte sta ik wat uitvoeriger stil bij twee voor mij verrassende gedeelten. Niet alleen een persoon kan in crisis raken, ook een maatschappij kan door een diep dal gaan. Het sociale dal, dat Brooks beschrijft, is onthutsend scherp voor het huidige Amerika en ten dele ook voor ons. En ik ben geraakt door paragraaf 21 *Een volslagen onverwachte wending*. Hierin beschrijft Brooks zijn eigen ontwikkeling tot en als gelovige. Hij besluit met: *Ik ben een dolende jood en een zeer verwarde christen, maar zie hoe snel mijn pas is, hoe wijds mijn perspectief en hoe groot mijn vertrouwen (p. 315)*.

Inleiding (p. 9-33)

Verrassend genoeg neemt Brooks zijn startpunt bij de ervaring van vreugde. *Eens in de zoveel tijd kom ik mensen tegen die vreugde uitstralen... Ze zijn aardig, kalm, genieten van de kleine dingen in het leven en zijn dankbaar voor de grote... Ze zijn duurzame verbintenissen aangegaan met hun gezin, een goed doel, een gemeenschap of iets waar ze in geloven... Vreugde is niet alleen een gevoel, het kan een vooruitzicht zijn. Een blijvende vreugde die voortkomt uit de bezieling om je leven aan anderen te geven in plaats van alleen met jezelf bezig te zijn (9)*. Zulke mensen zijn warm en aanstekelijk. Ik zie b.v. mensen uit de kringen van Sant' Egidio voor me, maar ook gewone vrijwilligers hier in Harmelen. Niet de vrijwilligers die gebukt gaan onder de last van 'er moet toch iemand zijn om de boel draaiende te houden', maar mensen die genieten van mogelijkheden en van medegelovigen.

Dan stelt Brooks de beide bergen tegenover elkaar.

De meeste mensen beklimmen eerst de eerste berg. *De doelen op de eerste berg zijn de gebruikelijke doelen in onze cultuur: succesvol zijn, aanzien hebben, in de juiste sociale kringen verkeren en persoonlijk geluk ervaren (10)*.

Sommige mensen blijven daarin gevangen, ook als het leven geen voldoening meer geeft. Ze verdoven de pijn van een dieper gemis. Anderen laten de vraag toe: is this all there is? En dan verleggen zij de koers. Dat heb ik vaak gezien bij 'late roepingen' voor theologie en pastoraat en bij kandidaten voor de opleiding voor het onbezoldigde diaconaat. Mooie mensen, vol toewijding, een weldaad voor anderen en zelf innerlijk rijk.

Anderen komen in een persoonlijke crisis terecht, soms een burn-out. Als iemand door lijden heen zijn of haar diepere verlangen heeft herkend kan hij of zij er herboren uit komen.

Op dit punt realiseren ze zich: die eerste berg was helemaal niet waar het om gaat. Er is nog een andere, grotere berg die veel belangrijker is. De tweede berg is niet het tegenovergestelde van de eerste berg. Als je de tweede berg beklimt, betekent het niet dat je de eerste berg afwijst. Het is de reis erna. Het is een andere benadering van het leven (12).

Wat Brooks niet vermeldt is dat sommige mensen door opvoeding en deelname in een traditie nooit gegrepen zijn door het streven van de eerste berg, maar van jongs af aan op de weg zijn gezet van de tweede berg: een leven in toewijding aan.

Waar het om draait geeft Brooks als volgt aan. *Bepalen waar je ultieme doel ligt is de manier om erachter te komen of je op je eerste of je tweede berg bent. Ligt het doel bij jezelf of ligt het doel bij iets of iemand buiten jezelf? Als de eerste berg gaat over het opbouwen van het ego en het bepalen van jezelf, dan gaat de tweede berg over het afwerpen van het ego en het verliezen van jezelf. Als de eerste berg gaat over verwerven, dan gaat de tweede berg over bijdragen. Als de eerste berg elitair is – uitstijgen boven de rest – dan is de tweede berg egalitair – jezelf plaatsen tussen degenen die jou nodig hebben en arm in arm met hen lopen*.

De tweede berg beklim je niet zoals je de eerste berg beklimt. De eerste berg verover je... Door de tweede berg wórd je veroverd ... Op de eerste berg ben je ambitieus, strategisch en onafhankelijk. Op de tweede berg ben je relationeel, intiem en volhardend (14).

Brooks wil met zijn boek een echte omslag bereiken. *Ik ben van mening dat het algemeen heersende individualisme van onze samenleving een ramp is; de nadruk op het zelf – individueel succes, zelfontplooiing, individuele vrijheid, zelfverwerkelijking – is een ramp... Het hele culturele model moet drastisch verschuiven van de mentaliteit van het hyperindividualisme van de eerste berg naar de relationele en verbindende mentaliteit van de tweede berg (19).*

De inleiding sluit Brooks af met een analyse van het verschil tussen geluk en vreugde en van de verschillende niveaus van vreugde (22-33). Geluk en vreugde, *wat is het verschil? Geluk is een overwinning voor jezelf, een uitbreiding van jezelf... Geluk heeft vaak te maken met succes, een nieuwe vaardigheid of een verhoogd sensueel genot. Vreugde overtreft of overstijgt het zelf. Je voelt het wanneer een barrière tussen jou en iemand anders verdwijnt... Geluk is waar we ons op de eerste berg op richten, Vreugde is een bijproduct op de tweede berg. Geluk kunnen we helpen creëren, maar door vreugde worden we gegrepen. Door geluk worden we blij, maar door vreugde veranderen we wezenlijk (23).* Geluk als iets wat we nastreven (en volgens de Amerikaanse grondwet zelfs een grondrecht) en vreugde als **bijproduct**, iets dat we erbij krijgen, dat lijkt mij een wezenlijk verschil. “Zoek eerst het rijk Gods en het overige zul je erbij krijgen...”

In de rest van het hoofdstuk gaat de auteur nader in op de verschillende gestalten en niveaus van vreugde (24-33). Vreugde overkomt ons. Er zijn gelukzalige momenten van fysieke vreugde, we kunnen in een gelukzalige flow komen. Het is nog mooier als dat een gezamenlijke beleving wordt. Als derde niveau, de intieme en krachtige vreugde zoals een moeder kan ervaren als ze haar kind voor het eerst ziet. Dan is er de spirituele vreugde die we ervaren in het contact met iets dat ons te boven gaat. Het vijfde niveau is de transcendentale vreugde die we ervaren als we ons opgenomen voelen in wat ons overstijgt, God, de natuur. Intense ervaringen in dit opzicht kunnen ons leven echt veranderen. En de hoogste vorm van vreugde is volgens de auteur de morele vreugde. Die meent hij te zien bij mensen als bisschop Tutu en paus Franciscus. *Hun dagelijkse bezigheden komen overeen met hun ultieme verbintenissen. Ze hebben zichzelf verenigd en volledig gegeven. Zij zijn enorm dankbaar dat ze hun plek hebben gevonden en stelling hebben ingenomen. Ze hebben het innerlijke licht (29).*

DEEL 1: De twee bergen (37-124)

In dit deel zet Brooks zijn analyse en benadering uiteen. Hij doet dat in 8 hoofdstukken.

1. (Een nieuwe) Morele ecologie (37-48)

Er heeft een grote cultuuromslag plaats gehad: van een sociaal ingebed leven naar individuele vrijheid. Dat schept een nieuwe morele ecologie. De omslag ligt in de jaren zestig van de vorige eeuw (zie ook het boek van Olivier Roy p. 97 vv.) *Ik wil benadrukken dat de mars naar de vrijheid veel geweldige resultaten opleverde. De individualistische cultuur die in de jaren zestig opkwam, verbrak veel van de ketenen die vrouwen onder de duim hielden en minderheden onderdrukten. Ze maakte de banden los van racisme, seksisme, antisemitisme en homofobie... Het was*

echt een noodzakelijke culturele revolutie... Maar wanneer individualisme het absoluut dominante ethos van een beschaving wordt – wanneer er geen tegenwicht is van een wedijverend ethos – dan hebben de individuen misschien nog wel maximale vrijheid, maar beginnen de banden tussen de individuen langzaam op te lossen.... Het heeft zich ontwikkeld tot een cultuur van hyperindividualisme (44-45). De kenmerken daarvan worden door Brook nader uitgewerkt.

2. Instagram leven (wat geven we jongeren mee?) (49-55)

Welke waarden en normen geven we studenten mee? We geven ze de waarden van onze tijd door. We overhandigen ze alsof het fantastische te gekke cadeaus zijn. En dan blijken het grote dozen met niets te zijn.... Geplaagd door onzekerheid willen studenten weten wat ze met hun leven moeten doen.

Dus geven we hun de grote lege doos van 'vrijheid'. Het doel van het leven is om vrij te zijn. Vrijheid leidt tot geluk (49) ....

Studenten zetten die lege doos terzijde, omdat ze verzuipen in vrijheid... Waar is vrijheid voor?...

Dus geven we hun een andere grote doos met niets – de grote doos van onbegrensde mogelijkheden!... Neem risico's! Wees dapper! Droom groot!

Maar als je niet weet waar je leven voor bestemd is, hoe helpt het dan om te horen dat je toekomst geen grenzen kent? Dus ze zetten ook die lege doos terzijde. Waar vind ik antwoorden op mijn grote vragen?

Dus geven we hun de lege doos van authenticiteit: kijk in jezelf! Ga op zoek naar je innerlijke passie. Je bent geweldig!

Ook dat is zinloos. Dus zetten ze die lege doos weg en stellen ze zich de vraag: waar kan ik mezelf aan wijden? Wat zal mij inspireren en mijn leven richting en betekenis geven?

Dus geven we hun de leegste doos van allemaal – de doos van autonomie. ...

Niemand kan jou vertellen wat goed of slecht is voor jou. Jouw waarheid vind je op je eigen manier door je eigen verhaal dat je over jezelf vertelt...

Je zult merken dat onze antwoorden alle moeilijkheden van een twintiger oppakken en ze vervolgens erger maken... En wij hebben niets anders te zeggen dan: zoek het zelf maar uit op basis van geen criteria buiten jezelf (50).

Brooks vraagt zich af hoe het komt dat we op de grootste vraag van jonge mensen niets te zeggen hebben. Wat de gevolgen zijn is duidelijk.

Voor sommige jonge mensen wordt het een grote zwemtocht naar nergens (51-52).

Anderen vluchten in een vorm van esthetisch leven. Na het afstuderen kiezen ze eerst voor een leven vol avonturen. Dit is de tijd van plezier maken voordat het echte leven begint. Het huwelijk en een echte baan zijn dingen die op een dag wanneer ze 35 jaar zijn gewoon door de brievenbus vallen. In de tussentijd gaan ze ervaringen opdoen (52). Antwoordde Freud op de vraag wanneer iemand volwassen is al niet: werken und lieben können?

Het probleem is dat je het leven in de esthetische fase beschouwt als mogelijkheden om te ervaren en niet als projecten die vervuld of idealen die uitgedragen moeten worden. Je zweeft boven alles, maar zult nooit landen (53) ... Politieke vrijheid is geweldig. Maar persoonlijke, sociale en emotionele vrijheid – als ze een ultiem doel wordt – is absoluut klote (55).

3. De onzekere streber (56-60)

Een andere groep jongeren maakt een andere keuze: het leven zien als voortzetting van de school. *Deze aankomende volwassenen zijn pragmatisten. Ze zijn goed in het oplossen van problemen (56).* Maar als het werk je niet tevreden stelt, *zal een klein stukje van jezelf ondervoed raken en steeds hongeriger worden. Leven op een pragmatische, nuttige manier verandert jou bovendien in een utilitaire pragmatist. De 'Hoe slaag ik?'-vragen overschaduwden snel de 'Waarom doe ik dit?'-vragen (57).* Werkverslaving is eerst een oplossing, daarna een probleem. Brooks analyseert daarna het probleem van wat hij noemt: meritocratie. De 'onzekere streber' komt in een onmogelijke situatie: *Een nieuw verhaal bouwen op een fundering die van drijfzand gemaakt is, dat kan niet. ... De onzekere streber wil nooit helemaal iets en zal daarom nooit helemaal tevreden zijn. Zijn brein is in beweging, maar zijn hart en ziel zijn er nooit volledig bij betrokken (60).*

4. In het dal (61-74)

Brooks begint met te vertellen hoe Tolstoj in een crisis terecht kwam en hoe het leven voor hem absurd en zinloos begon te voelen. *Als dit verloren gevoel een Tolstoj kan overkomen, kan het iedereen overkomen. ... Rijkdom, roem en verworvenheden behoeden niemand voor het dal (63).* Het kan ons overkomen als een sluipende malaise of door een zwaar verlies, in de liefde of in het werk.

De reactie op zo'n malaise of crisis volgt vaak een herkenbaar proces. *Eerst ontkennen dat er iets mis is met hun leven. Daarna voeren ze hun pogingen op om hun oude falende plan te volgen. Dan proberen ze zichzelf op iets nieuws en spannends te trakteren (een nieuwe liefde, drank, drugs). Pas wanneer dit alles mislukt, geven ze toe dat ze iets moeten veranderen aan hoe ze over het leven denken (65). Dit is een telos-crisis. ... Mensen die ermee kampen weten niet wat hun doel is. Ze worden kwetsbaar. Nietzsche zegt dat iedereen die een 'waarom' heeft om voor te leven elke 'hoe' kan verdragen. Als je weet wat je doel is kun je omgaan met tegenslagen.*

Niet alleen een persoon, ook een hele samenleving kan in het dal terecht komen. Daarop wil ik uitvoeriger ingaan in een apart hoofdstuk.

Of het dal nu persoonlijk is of van een gemeenschap, of beide, het brengt altijd veel lijden met zich mee. *Tijden van lijden geven ons een schop onder de kont. Ze zijn de misthoorns die ons wakker schudden en ons waarschuwen dat we op het verkeerde leven afstevenen (72).* Lijden heeft verschillende betekenissen. Soms, bij verdriet om verlies, moet je er gewoon doorheen. Soms is het een weldaad dat ons leven verstoord wordt. Lijden kan je solidair maken met anderen. Het kan je dankbaar maken naar anderen die je steunen. Lijden kan de illusie van zelfredzaamheid wegnemen.

5. In de wildernis (75-81)

Om echt tot jezelf te komen moet je het aandurven om de wildernis in te gaan. *Het dal is waar we het oude zelf afschudden, zodat het nieuwe zelf tevoorschijn kan komen. Een kortere weg bestaat er niet. Er is gewoon hetzelfde eeuwige driestappenproces: van lijden naar wijsheid naar dienstbaarheid. Het sterven van het oude zelf, het zuiveren in de leegte, het herrijzen in het nieuwe (75).* Brooks neemt Mozes als voorbeeld. Die vlucht uit Egypte de wildernis in om tot zijn bestemming te

komen. Het devies is: *Raap jezelf op en stap op je eentje de wildernis in. ... Door het midden van dingen te verlaten en in de marges te gaan kijken zijn enorme voordelen te behalen.* (76) De auteur gaat in de leer bij Henri Nouwen met een aantal mooie citaten. *Eenzaamheid in de wildernis verandert je beleving van tijd... wat de Grieken 'kairos' noemden... De schraalheid van het wildernisleven bereidt jou voor op intimiteit met jezelf. ...Je pijn zit diep, het is jouw unieke pijn, omdat die verband houdt met een aantal van je vroegste levenservaringen. Het is je doel om die pijn thuis te brengen. Zolang je gewonde deel vreemd blijft voor je volwassen zelf, zal de pijn jou en anderen blijven verwonden* (75-76).

In de wildernis leren mensen te ontvangen en hun leven te herzien. ... Naar je leven luisteren vergt geduld. (78) *... Als je je in de wildernis bevindt, heeft een betere versie van jezelf de neiging zich te laten zien* (79). *... Dit is het cruciale punt, misschien wel van dit hele boek. Aan de oppervlakte van ons leven bouwen de meesten van ons het harde schild. Daarmee wordt angst en onzekerheid verborgen en goedkeuring en succes verworven. Als je tot de kern van jezelf komt, vind je een ander, ongerepter land, en daarin een diep verlangen om te zorgen en verbinding te maken... Het is de plek waar je hart en ziel zich bevinden.* (79-80) *We zitten in de eerste fase van zelfverloochening – we werpen ons oude zelf af, zodat het nieuwe zelf tevoorschijn kan komen. Op dit punt beseft je dat je een veel beter mens bent dan je ego-ideaal: op dit punt ontdek je echt het hart en de ziel* (81). Het lijkt me duidelijk dat Brooks hier ook zijn eigen ervaring beschrijft.

6. Hart en ziel (82-90)

Het eerste sleutelwoord is hier *verlangen*, het verlangen van ons hart. Onze cultuur doet vooral een beroep op ons als denkende wezens. Maar in het dal *beginnen we in te zien dat het denkende brein eigenlijk het op twee na belangrijkste deel van ons bewustzijn is. Het eerste en belangrijkste deel is het verlangende hart* (82). Ons verlangen laat zich niet blijvend onderdrukken. Dat verlangen komt tot uiting in onze emoties. Die zeggen ons wat de moeite waard is om na te streven. *De ultieme hartenwens – de liefde achter alle andere liefdes – is het verlangen om jezelf in iets of iemand te verliezen.* Ook daarin zit, als het goed is, een ontwikkeling. Brooks citeert een fragment uit een roman, waarin een vader aan zijn dochter vertelt over de liefde tussen hem en zijn overleden vrouw: *houden van is wat overblijft als de verliefdheid is opgebrand* (83).

Als tweede belangrijke deel van ons bewustzijn noemt de Brooks onze ziel. Ik denk dat anderen (waaronder ikzelf) hier liever zouden spreken van geweten. *De ziel is het stukje van je bewustzijn dat morele waarde heeft en morele verantwoordelijkheid draagt* (84). *We lijken te worden geleid door morele sentimenten zoals andere dieren door het magnetisch veld worden geleid.* (85). Brooks citeert Immanuel Kant: de morele wet in ons, en Socrates: als onze ziel verlangt naar rechtvaardigheid en samensmelting met het goede, dan is vervolmaking van onze ziel het doel van ons leven. (85). De ziel kan wel slapen. *Het vreemde van de ziel is dat, hoewel ze machtig en veerkrachtig is, ze ook teruggetrokken is. ...Maar uiteindelijk jaagt ze je op. Op deze manier lijkt de ziel op een hoog in de bossen teruggetrokken luipaard, maar uiteindelijk jaagt ze je op.* (87).

Brooks besluit deze paragraaf als volgt: *Het hart en de ziel leren ons dat we onszelf niet kunnen geven waar we het meest naar verlangen. Voldoening en vreugde*

bevinden zich aan de verre zijde van dienstbaarheid. Pas dan zijn we in staat om lief te hebben. Pas dan kunnen we beginnen aan de tweede reis (89-90).

7. Toegewijd leven (91-99)

Eerst worden individualisme en leven op de tweede berg nog eens tegenover elkaar gesteld. *Wie aan de tweede berg begint, voert een stille opstand tegen de cultuur van 'Ik ben vrij om mezelf te zijn', die ons huidige tijdperk kenmerkt. ... Individualisme zegt: 'Streef naar persoonlijk geluk'. Maar op de tweede berg zeg je: 'Nee, ik streef naar betekenis en morele vreugde'. Individualisme zegt: 'Vier onafhankelijkheid'; maar de held van de tweede berg zegt: 'Ik zal onderlinge afhankelijkheid vieren, ik zal de kans vieren om afhankelijk te worden van mensen om wie ik geef en voor hen om afhankelijk te worden van mij'. Individualisme viert autonomie, de tweede berg viert relatie. (91)* Dan kom je er niet met alleen ratio en succes. Op veel manieren laat Brooks het verschil in levenshouding zien.

Het meest cruciale lijkt mij: *De tweede berg is een vallei van beloften doen. Het gaat over verbintenissen aangaan, jezelf vastleggen en jezelf weggeven (92)*, zoals Ruth. Ik denk aan wat Paul Ricoeur zegt over identiteit: die verwerven we naar het verleden toe door trouw en naar de toekomst toe door beloften.

Het gaat bij Brooks om vier grote verbintenissen (p. 17 en 92 vv): *met een roeping, met een partner en een gezin, met een filosofie of een geloof, en met een gemeenschap*. In de rest van het boek wordt het leven in deze vier verbintenissen nader verkend. *Maar het proces van verbintenissen aangaan is voor alle vier hetzelfde. Ze vereisen allemaal een gelofte van toewijding, een investering van tijd en moeite, een bereidheid om andere opties uit te sluiten en het lef om van een skipiste af te gaan die steiler en hobbeliger is dan hij lijkt.*

Er is ook overeenkomst in het **proces**. Het begint met geraakt worden, een beweging van hart en ziel. Maar het wordt pas een echte verbintenis door een in liefde gedane belofte. En uiteindelijk wordt het deel van je identiteit: *Ik kan dit niet niet doen (94)*. En omdat een mens wispelturig blijft, gaat het aangaan van een verbintenis vaak gepaard met een contract. Maar contract en verbintenis verschillen wel van elkaar, in woorden van Jonathan Sacks: *Een contract is een transactie. Een verbond is een relatie. Of om het iets anders te zeggen: een contract gaat over belangen. Een verbond over identiteit. Het gaat over jij en ik die samenkomen om een 'wij' te vormen. Dat is de reden dat contracten profijt trekken en verbonden verandering brengen. (94-95)*

Ook al kunnen we een verbintenissen niet aangaan om er voordeel van te hebben, ze kunnen wél weldadig voor ons zijn (96-99). Ze geven ons identiteit. Ze geven ons een doel in het leven. Ze bieden ons kansen om tot een hoger niveau van vrijheid te komen. Ze bouwen ons morele karakter op. *Karakter is niet iets dat je opbouwt door te gaan zitten nadenken over het verschil tussen goed en kwaad en over je eigen wilskracht. Karakter vloeit voort uit onze verbintenissen... Verbintenissen vormen de school voor morele vorming (98-99)*. Een duidelijke correctie op het vorige succesvolle boek van Brooks over karaktervorming.

8. De tweede berg (100-114)

Deze paragraaf staat vol verhalen van mensen die de weg gingen de tweede berg op. Het gaat over verschuivingen in hun drijfveren en motivaties. Het gaat over betekenis

krijgen voor anderen en daardoor ook zelf. Brooks laat met verhalen zien wat de rijkdom is van diepe relaties. Het meest uitvoerig is hij over de levensweg van Etty Hillesum (116-121).

Verhalen, uit het leven gegrepen, spelen een grote rol in het hele boek. Soms zijn we wel erg heroïsch en moet je je realiseren dat ook heiligenlevens kunnen inspireren. Van Etty Hillesum zegt Brooks: *De manier waarop ze eenheid bereikte, was niet door een eindeloos proces van zelfingraving. Het was door een uiterlijk proces van haar hele zelf weggeven.* (123).

Brooks besluit aldus: *Het volgende deel van het boek.... moet een praktische (en ook spirituele!) handleiding zijn voor het toegewijde leven, voor het leven in dienst van een roeping, een huwelijk, een geloof en een gemeenschap.* (124).

Ik volsta met een korte aanduiding van de inhoud van de rest van het boek.

Deel 2 Roeping (129-179)

Het betoog van Brooks gaat met een veelheid aan voorbeelden:

- Over de kunst om je levensroeping, je reden van bestaan, op het spoor te komen,
- Over momenten van doorbraak: als het licht doorbreekt,
- Over de ontdekking van je ware ik, je identiteit,
- Over wat een mentor kan betekenen in je leven,
- Over onontwijkbare beslissingsmomenten, waarin je op een tweesprong komt en moet loslaten wat niet meer kan,
- Hoe je hart en je ziel (je morele zelf) in het spel zijn; momenten van verplichting en verbinding,
- Als je basale keuzes hebt gemaakt begint de weg naar meesterschap.

Deel 3 Het huwelijk (181-233)

Brooks start met een pleidooi voor 'het maxi-huwelijk', dus een echte binding en verplichting, geen contract maar een verbond.

Hij beschrijft de ontwikkelingsgang in een liefdesrelatie, wat helpt en wat stoort.

Hij pleit voor een weloverwogen beslissing en waarschuwt ervoor niet in een huwelijk verzeild te raken. Hoe doe je dat?

Hij bespreekt de groei en ontwikkeling naar een rijpe en blijvende relatie.

Heel verhelderend vind ik de checkpoints die hij aanreikt om te zien of een relatie zal standhouden of het risico van een breuk in zich draagt.

En natuurlijk krioelt het van praktische en soms verrassende suggesties.

Deel 4 Levensbeschouwing en geloof (235-315)

De eerste sectie handelt over "intellectuele toewijding" (235-250). Met name bespreekt Brooks het humanistisch ideaal.

Vervolgens kort de religieuze toewijding (251-259) aan de hand van met name Vaclav Havel en Victor Frankl.

Onder de titel 'een volkomen onverwachte wending' beschrijft de auteur zijn eigen ontwikkeling tot en als gelovige (260-299). Dit deel is zo boeiend dat ik mijn bespreking wil afsluiten met een korte weergave van dit proces.

Deel 4 eindigt met twee meer algemene beschouwingen over religieuze toewijding: over religieus realisme (wie echt gelooft raakt niet gauw uit het veld geslagen, 299-

304) en over 'muren en opstapjes': hoe de feitelijke gestalte van godsdienst en kerk zowel hindernissen als mogelijkheden biedt (305-315).

Deel 5 De gemeenschap (319-359)

Opnieuw krijgen we veel verhalen over pioniers en geëngageerde mensen.

Brooks bespreekt ontwikkelingsfasen in buurten en gemeenschappen.

Hij pleit voor de buurt als eenheid voor verandering (326-330). Ook hierbij laat Brooks zich inspireren door Jonathan Sacks: *Om een groep individuen te veranderen in een verbondsvolle gemeenschap moeten ze samen iets bouwen. ... Een volk maak je door te maken, een land bouw je door te bouwen (343).*

Je moet niet focussen op problemen, maar op mogelijkheden.

Anders dan Nederland kent de VS nauwelijks een verzorgingsstaat en is er dus veel meer ruimte voor particulier initiatief van kerken en stichtingen. Maar de verhalen en aandachtspunten in dit deel lijken mij een welkome spiegel voor organisaties als het buurtpastoraat.

Opmerking van mijn kant

Brooks gaat ervan uit dat de meeste mensen vier verbindingen aangaan in hun leven. Ervaring wijst uit dat bij een meer radicaal engagement naar een gemeenschap of bij een veeleisende persoonlijke roeping (in wetenschap, kunst of maatschappijverandering) de persoonlijke binding met een partner in de knel kan komen. Er zijn dan twee begaanbare wegen: leven zonder vaste partner (celibaat?) of je partner is je maatje en soul mate, je staat er samen voor.

Een religieus engagement laat zich gemakkelijk met de drie andere bindingen combineren, als bron van inspiratie, als kompas en als intrinsieke motivatie. Er moet dan wel sprake zijn van wederkerige aanvulling en uitzuivering.

Conclusie: Het relationeel manifest (354-370)

Ter afsluiting biedt de auteur een handzame samenvatting in de vorm van praktische richtlijnen en suggesties: hoe kom je van individualisme naar relatie en verbinding? *In deze conclusie breng ik de verschillende strengen van het argument samen. Niet met verhalen en gelijkenissen, maar in de vorm van een manifest, met alle openheid, hartstocht en overtuiging die me met groeiende intensiteit gedreven heeft dit boek te schrijven.*

De wereld bevindt zich op dit moment in een van die overgangsmomenten. De individualistische morele ecologie is aan het afbrokkelen. Mensen blijven naakt en alleen achter. Voor veel mensen is de eerste instinctieve reactie de evolutionaire: terug naar de stam. Als we.... reageren met een tijdperk van 'terug naar de stam', zal de eenentwintigste eeuw een periode van conflicten en geweld worden waarbij de twintigste eeuw kinderspel zal lijken.

Er is een andere manier om het gevoel te vinden dat je ergens bij hoort. Er is een andere manier om betekenis en een doel te vinden. Er is een andere visie op een gezonde samenleving. Die manier is door relationisme, door diep in onszelf af te dalen, door op zoek te gaan naar ons onbegrensde vermogen voor anderen te zorgen en vervolgens weer naar buiten te treden en ons met anderen te verbinden. Dit manifest is een aanklacht tegen het hyperindividualisme van het huidige moment en

mijn manier om een lans te breken voor het relationisme, de enige weg naar een betere manier van leven. (254-255).

Een samenvatting laat zich niet samenvatten. Daarom geef ik alleen de kopjes van het manifest.

- Hyperindividualisme
- Relationisme
- Het proces van een persoon worden
- Het goede leven
- De goede samenleving
- Een verklaring van onderlinge afhankelijkheid.

-o-o-o-o-o-o-

Maatschappelijke malaise en stam-denken (p. 65-72)

Dit gedeelte van het boek sluit goed aan bij de hierboven geciteerde inleiding op het manifest. Voor mijzelf was dit gedeelte een eyeopener om te vatten wat we zagen in rapportages voorafgaand aan de Amerikaanse verkiezingen. Je zag de verlamdende realiteit van stam-denken, tribalisme, voor je ogen gebeuren.

Nu heeft Amerika, meer dan ons land, een traditie van tribalisme vanuit zijn geschiedenis. Maar de beschreven ontwikkelingen kunnen ook voor ons een spiegel en waarschuwing zijn.

Als mensen niet meer weten waartoe ze bestaan, niet meer weten wat hun doel is (telos-crisis), worden ze onzeker, kwetsbaar en raken ze in de verdediging. Juist de mensen met een zelfverzekerde uitstraling voelen zich vermoedelijk het meest verward, angstig en vastgelopen als het op de toekomst aankomt. Dat gevoel van de millennials, de twintigers, dat zij vastzitten, kom je overal tegen; er is een direct verband tussen degenen die het voelen en degenen die uitstralen dat ze zich extreem zeker voelen. Uiteindelijk is aan de grote vragen niet te ontkomen. Wat is mijn beste leven? Waar geloof ik in? Waar hoor ik thuis? (66)

Ook de maatschappij als geheel bevindt zich in zo'n crisis. Een halve eeuw van emancipatie heeft het individualisme, dat voor onze grootouders de hemel was, tot onze hel gemaakt. Het heeft vier onderling met elkaar verbonden maatschappelijke crises veroorzaakt. (67)

Eenzaamheidscrisis

Van de Amerikanen boven 45 jaar is 35% eenzaam.

Meer dan de helft van de kinderen van moeders onder 30 jaar leeft in een éénoudergezin. Steeds minder mensen zijn lid van een politieke beweging of van een kerk.

Voor eenzaamheid betalen mensen een hoge tol:

- Tussen 2006 en 2017 steeg het aantal zelfmoorden met 70%
- Per jaar plegen in de VS 45.000 mensen zelfmoord
- In 2018 is de levensduur van Amerikanen voor het 3e jaar op rij gedaald.

Wantrouwen

De tweede crisis is er een van onderlinge vervreemding: *de gemoedstoestand die een maatschappelijke orde afstandelijk, onbegrijpelijk of bedrieglijk kan vinden. Dat is zo'n beetje de normale gang van zaken in het huidige Amerika (68). ... Het geloof in geven en nemen is afgebroken. Nu wordt aangenomen dat als jij geeft, zij zullen nemen. Als jij jezelf opoffert,*

zullen anderen daarvan profiteren. De wederkerigheid is verdwenen en mensen voelen zich onthecht van hun burens en walgen van de instituties van het openbare leven. (69).

- Halverwege de vorige eeuw vertrouwde driekwart van de bevolking erop dat de overheid het juiste doet, nu doet nog maar één kwart dat.
- Toen zei 60% van de Amerikanen dat hun burens te vertrouwen waren, nu nog maar 32%, en bij de millennials maar 18%.

Dat wantrouwen stoelt wel ergens op. *De kwaliteit van onze relaties is slechter. Wantrouwen wekt wantrouwen op. Als mensen wantrouwig zijn, trekken ze de conclusie dat ze alleen op zichzelf kunnen vertrouwen. 'Welke eenzaamheid is eenzamer dan wantrouwen?' schreef George Eliot.*

De zingevingscrisis

Er is een grote toename van mensen met depressies. *In 2012 leed 5,9% van de jeugd aan een ernstige depressie. In 2015 was dat 8,2%. De belangrijkste reden is dat zoveel mensen geen doel meer hebben in hun leven. Als je een gemeenschappelijke morele orde wegneemt en iedereen vertelt om op zoek te gaan naar hun eigen definitie van het leven, zullen de meeste mensen niets vinden (69).*

Veel mensen hebben hun vertrouwen verloren in de grote idealen en instituties waar eerdere generaties op leunden om hun leven doel en zin te geven.

Ze hebben het geloof in het geloof verloren (70). Het kerkbezoek is sinds begin jaren zestig met bijna de helft afgenomen.

Ze hebben het geloof in hun land verloren. Volgens het Gallup-onderzoek zei in 2003 nog 70% van de Amerikanen 'extreem trots' te zijn op zijn land; in 2016 was dat nog maar 52% en onder millennials 34%. En dat was nog vóór Trump.

Al deze cijfers doen vermoeden dat mensen niet het gevoel hebben dat ze deel uit maken van een of ander groter verhaal waar ze in kunnen geloven en hun leven aan wijden. "De mens heeft een afschuw van eenzaamheid (Honoré de Balzac) en van alle soorten eenzaamheid is de morele eenzaamheid de verschrikkelijkste.

Tribalisme

Als reactie op deze drievoudige crisis volgt er een vierde crisis. In een soort instinctieve reactie doen mensen *wat hun genen en de eeuwenoude geschiedenis van hun soort hun vertellen te doen: ze keren terug naar de stam. Te ver doorgevoerd individualisme voert tot tribalisme (70).*

Brooks verwijst naar Hannah Arendt. Als eenzaamheid en spirituele leegte samengaan ontstaat er een gemeenschappelijke basis voor terreur. Brooks verwijst ook naar I.S. Deelname geeft het gevoel weer ergens bij te horen. En het geeft de mogelijkheid om je op te offeren en een held te worden.

(Vanaf dit punt ben ik geneigd nagenoeg de volledige tekst te citeren op p. 71 en 72)

Mensen die existentiële angst ervaren sluipen in de crisisstand: 'Ik ben in gevaar! Ik word bedreigd; ik moet terugslaan'. Hun evolutionaire reactie is zelfbescherming, dus ze vallen terug op eeuwenoude instincten van hoe ze op een bedreiging moeten reageren: wij tegen hen. ... Ze gaan op zoek naar zekerheid om hun onverdraaglijke twijfelgevoelens te overwinnen. ... Ze vallen terug op de stam.

Tribalisme lijkt een manier om de banden van de gemeenschap te herstellen. Het verbindt mensen inderdaad. Maar het is eigenlijk de duistere tweeling van gemeenschap.

Gemeenschap is verbinding op basis van wederzijds affectie. Tribalisme is verbinding op basis van wederzijdse haat. Gemeenschap is gebaseerd op gemeenschappelijke menselijkheid; tribalisme op gemeenschappelijke vijandschap. Tribalisme werpt altijd grenzen op; het scheidt

onderscheid tussen vriend en vijand. ... Het doel heiligt de middelen. Politiek is oorlog. ... Ideeën zijn strijd. ... Wantrouwen is het wereldbeeld van de stammendenker. Tribalisme is gemeenschap voor eenzame narcisten. ... Mensen gebruiken hun partijgebonden identiteit vaak om de leegte te vullen wanneer andere banden wegwijnen – etnisch, de buurt, religieuze, gemeenschappelijke en familiale.

Dit vraagt meer van de politiek dan de politiek kan geven. Zodra politiek je etnische of morele identiteit wordt, worden compromissen onmogelijk, want een compromis leidt tot eerverlies. Zodra politiek je identiteit wordt, is elke verkiezingsstrijd een strijd voor existentieel overleven en is alles toegestaan. Tribalisme dreigt het vrije individu in een monster te veranderen.

Toen ik deze teksten voor het eerst las tijdens de Amerikaanse verkiezingsstrijd was het een eyeopener. Het maakte mij triest, maar vervulde me ook met mededogen.

Aan een diagnose van de situatie in Nederland durf ik me niet te wagen als reeds lang 'retired person'. Maar het pleidooi van Brooks voor relationisme lijkt me duidelijk.

Wat Brooks nog niet in zijn analyse betreft is de alomtegenwoordigheid van fake news en het complot denken op sociale media. Maar het is duidelijk dat die een enorme rol spelen binnen het tribalisme. Wat als de waarheid zoek raakt en de leugen regeert?

Nog een vraag: wat te denken van Lonely wolf, die wel stammendenker is maar zijn stam niet vindt, tenzij via sociale media?

-0-0-0-0-0-0

De kracht van geloven: bedding en binding (p. 260-315)

Onder de titel **religieuze toewijding** beschrijft Brooks hoe intense religieuze ervaringen je kunnen overkomen en een wereld van betekenis en liefde openen (251-259).

Een volslagen onverwachte wending (259 vv)

Dan volgt een ontroerend en indringend autobiografisch verhaal over zijn eigen ontwikkeling als gelovig mens.

Hij wordt geboren in een joods gezin en groeit op met de Bijbelse verhalen en met de joodse gebruiken. *Ze leerden me over de samenhang van mijn omgeving vanaf het begin der tijden (260).*

Als hij groter wordt neemt hij meer afstand: hij gaat de verhalen beschouwen als gereedschap om te leren hoe ik levensvraagstukken kon doorgronden en er mee om kon gaan (261) ... *Ik hield deze verhalen destijds bij de hand, om te kijken wat voor nuttige informatie ze mij konden bieden. ... Ik was groot, de verhalen waren klein.*

Toen begon er haast onmerkbaar iets te veranderen. Het leven diende zich aan... Ik viel nog altijd terug op deze verhalen, maar ze veranderden... Ze werden groter, dieper, vreemder en verbazingwekkender...

Wat er volgens mij toen - heel saai en traag – veranderde, was dat ik op een gegeven moment het gevoel kreeg dat deze verhalen geen verzonnen gebeurtenissen zijn uit de levens van wellicht fictieve personen, maar juist het fundament van de realiteit vormgeven. Ze vertolken de zich herhalende patronen des levens. Ze vormen het script waar ook wij ons aan houden. (261) ... het zijn verbeeldingen van de morele kwesties waar we ons hele leven mee te maken krijgen... De vraag "Wat staat mij te doen?" kan ik alleen beantwoorden als ik antwoord kan geven op de onderliggende vraag: "Van welk verhaal of welke verhalen blijkt ik

deel uit te maken?" Ontbreken dergelijke alomvattende verhalen, dan maakt dat het leven zinloos (262) ...

Deze verhalen beschrijven een groot moreel drama. Het is geen persoonlijk drama, maar een gedeeld drama, waar wij nog altijd onderdeel van zijn en dat zich nog altijd ontwikkelt. We herkennen hier de door en door ethische en sociale inslag zoals die ook spreekt uit Exodus van Jonathan Sacks.

Een bedevaart richting geloof (262)

Brooks geeft aan wat voor hem cruciaal werd: ontwikkeling van de maatschappij als blijvende exodus. Hij citeert rabbijn Abraham Isaac Kook: *met een indringend bewustzijn komen we tot het besef dat de exodus in essentie nimmer voorbij is. De publieke en manifeste openbaring van Gods hand in de wereldgeschiedenis is een explosie van licht van de goddelijke ziel zoals die zich op deze wereld manifesteert (263).*

Brooks heeft veel aan zijn grootvader te danken. Die stimuleerde hem sterk. *Hij liet me zien dat je jezelf een weg omhoog kunt schrijven. Mijn generatie voltooide die exodus niet te voet, maar met onze esprit... De cultuur van de Joodse emigrant wekte een knagende honger om het te gaan maken... We baden het Sjema alleen nog op belangrijke feestdagen, maar we zongen elke dag: 'Wist je dat puntje.. puntje... een Jood is?' Alle grote genieën bleken Joods te zijn. (265)*

Brooks vat het als volgt samen:

Ziehier het Joodse karakter van mijn jeugd. Stel jezelf een betere toekomst voor en werk daaraan. Laat anderen ons niet vernietigen. Slaag in het beloofde land (VS). Het was een maatschappelijk gerichte houding, die voortspoot uit een dieper en bestendiger ethos. Onze opdracht is om de wereld mede vorm te geven. Onze opdracht is om Gods werk te voltooien. Onze gemeenschappelijk verlossing geschiedt door werk en goede daden. Werken zal ons verlossen (266).

Goedertierenheid (266)

De kleine David raakt ook vertrouwd met een andere traditie, de christelijke, in de variant van de methodistische kerk. In het kader van een maatschappelijke integratie gingen Joodse kinderen naar christelijke scholen.

Hij is het meest onder de indruk van de hoge gewelven in de kerk. Dat herbeleeft hij later bij een bezoek aan de kathedraal van Chartres.

Wat hem in het verhaal van Jezus treft is dat die op aarde kwam om vrijwillig de zondebok te worden. *Hij was gekomen om te buigen, te lijden en de wereld te verlossen. Niet om die geweldige zegenvierende Messias te worden, zoals de meesten van ons gewild zouden hebben. Hij was niet gekomen om het slachtoffer te zijn. Zijn zelfopoffering was zijn kracht, de liefde zijn wapen, opdat wij hopelijk konden voortbestaan. Een ingenieuze plotwending, als je het mij vraagt (268-269).*

Amfibisch (269)

Die twee werelden, die van de geëmancipeerde Jood en die van de christelijke verlossing, staan in spanning. *In de wereld van mijn kindertijd bevrijdde je jezelf van de slavernij van de onderdrukking. Ook Jezus biedt ons verlossing van slavernij, maar dan van een andere soort: de slavernij van de trots, het ego, het eigen ik. In mijn wereld stond wijsheid in hoog aanzien, maar in de christelijke wereld koos God voor het dwaze om daarmee de wijzen in verwarring*

te brengen, en koos voor de zwakken om de sterken te beschamen. De zachtmoedigen zullen de aarde beërven. (269-270)

*Ik was en blijf amfibisch. Ik leef zowel in het water als op het land. Wist ik nog maar hoe verward ik was door die twee verhalen die in mijn hoofd waren geplant. De waarheid is echter dat ik me dat niet echt herinner. Ik groeide gewoon op in een dualistische omgeving. Brooks blijft beide benaderingen verkennen: de typisch Joodse vorm van goedertierenheid: *We noemen het chessed of goedhartigheid. Het ligt besloten in de zachtmoedige ogen van een wijze rabbi... Het is een aardse goedheid, een volkse goedheid, de rijke inclusieve goedheid van een familie die zich aan tafel zet voor een religieuze maaltijd (272).**

*De christelijke goedheid ontmoet hij bij Wes, een leider van het zomerkamp: *Het is de eenvoudige, oprechte, opgewekte, zuivere, overvloedige vreugde en onbaatzuchtigheid waarmee liefde wordt geschonken. Wes was helemaal niet met zichzelf bezig... Christelijke goedheid bezit de kracht te choqueren.* Brooks ziet dat bij mensen als Jean Vanier, de stichter van de Arche gemeenschappen voor gehandicapten. Die ontdekte daarbij ook de kracht van het zwakke. *Zwakte draagt een verborgen kracht in zich. De zorg en het vertrouwen die uit zwakte voortvloeien kunnen het hart openen. Degene die de zwakkere is kan liefdeskrachten opwekken in de sterkere (273).* Dat ziet hij ook bij Henri Nouwen, en eerder noemde Brooks al Moeder Teresa.*

Het volwassen leven (274)

Ik schijn door het leven te gaan als een 'grenzenstalker', iemand die zijn hele leven lang het grensvlak van verschillende werelden bewandelt... Ik groeide op tot de meest christelijke jood op aarde, dan wel de meest joodse christen. Wat het nog enigszins leefbaar maakte, was dat ik er zeker van was dat God niet bestond en de hele zaak slechts in theoretisch opzicht interessant was (274-275).

Brooks gaat trouwen met zijn grote liefde, een Jodin. Die gaat steeds meer in orthodox joodse richting. Ze groeien uit elkaar. Hij wordt ook columnist bij The New York Times. Het uiteen groeien met zijn vrouw geeft weer aanleiding jodendom en christendom te vergelijken. Een mooi voorbeeld (276): *De geloofsbeleving van de jood is niet primair solitair. Hij of zij ervaart haar vooral binnen een gemeenschap, in de omgang met anderen. Niet de synagoge maar de sjabbatmaaltijd neemt binnen het joodse leven een centrale plaats in. Mijn algehele stelregel is dat de meeste kerkdiensten qua karakter een stuk spiritueler zijn dan die in de synagogen, maar dat een sjabbatmaaltijd een stuk spiritueler kan zijn dan een kerkdienst.*

Hij gaat indringende gesprekken aan met overtuigde christenen, maar schrikt er ook voor terug. *Ik was uit het veld geslagen. Als de hemelhond me op mijn hielen zat, dan ging dat óf langs me heen, óf ik wenste de waarheid erachter niet onder ogen te zien. Ik moet onbewust hebben geweten hoezeer dit mijn leven op zijn kop zou zetten. Ik gooide de deur dicht en verschanste me in het donker (278).*

Hij vat zijn positie in die fase van zijn leven als volgt samen. *Ik denk dat ik in die dagen een welwillende geloofsaanhanger zonder geloof was, zo iemand die in theorie achter het geloof stond en het als een positieve invloed op mensen beschouwde, maar er zelf niet voor ging (280).*

De bespoediging (280)

Brooks raakt in het dal. In 2013 gaat hij scheiden. Beroepsmatig loopt het ook niet lekker. *Het lijden spleet mijn diepste wezen open en legde verse aarde bloot waarin nieuwe dingen konden ontkiemen (281).*

De eerste ervaring van doorbraak overkomt hem als hij 's morgens uit de metro stapt. *Normaliter voel je je net zo'n werkmier, gevangen in een zinloos leven in een al net zo zinloos universum. Het routineuze dagelijkse leven stompt je af, maar op dat moment ging een schakelaar om en opeens zag ik dat iedereen een ziel in zich droeg (281)... Opeens bekeek ik deze hele mensenmassa met een zekere eerbied (282).* Die ervaring werkt door. *Als er zielen zijn, dan laat het zich bijna raden dat iets, in een daad van bekommering en liefde, ons een ziel heeft ingeblazen. Ik herinner het me als een behoorlijk mooie gedachte.*

De volgende ervaring heeft hij in een grootse natuur, lezend in een oud gebedenboek. *De rest van het gedicht vat de hele omgekeerde logica van het geloof samen: het gebroken hart is het genezen hart. De berouwvolle ziel is de verblijde ziel. De boetvaardige ziel is de triomferende ziel. In mijn dood schuilt het leven, in mijn verdriet de vreugde. In mijn zonde schuilt de goedheid, in mijn armoede de rijkdom. In mijn dal de glorie... Het voelde alsof dingen op hun plek vielen, alsof het portier van een luxe auto zacht in het slot viel (283)... Over de terugweg naar beneden deed ik anderhalf uur. Ik voelde me licht in het hoofd. Het was geen bekering, geen overstap van het ene naar het andere. Het voelde als een dieper inzicht (284)... Na mijn wandeltocht naar American Lake drong het tot me door dat ik mezelf als gelovige kon beschouwen. Ik werd me bewust van een bovennatuurlijke entiteit, namelijk God, van wie de stoffelijke wereld doortrokken is... Gelovig zijn is, zoals ik het begrijp, de realiteit bezien door een sacrale bril, voelen dat stoffelijke, op handen zijnde dingen een spirituele werkelijkheid bevatten (285).* Hij citeert Thomas Merton: *'Het mysterie God ontrafelen, is alsof je naar je eigen oogballen probeert te kijken'. God is de bril waardoor je ziet, de huid waarmee je voelt'.*

Dan gaat Brooks lezen en zich verdiepen: Augustinus, C.S. Lewis, rabbijn Heschel, etc.

Het meest beslissend in zijn leven wordt eerst het samenwerken en drie jaar later het samenleven met zijn studentenassistente Anne (287-294). Zij werkte mee aan zijn vorige boek *The road to Character*. Zij was kenner van de werken van Dorothy Day en Augustinus. *Ze wees me erop dat Day zich niet inzette voor de armen omdat ze naar zingeving zocht om uiteindelijk met een voldaan gevoel op haar lauweren kon gaan rusten... zelfverwerkelijking is niet het einddoel. Er is zoveel meer te ontdekken buiten onszelf. Er is een waarheid die een leven waard is. (288)*

Ze bleef bovenal gebiologeerd door autonomie versus goedertierenheid. Ik ben een product van de meritocratische samenleving, waarin je door hard werken en presteren de regie over je eigen leven voert (289). Anne scheidt ruimte en dringt nergens op aan. *Ze uitte het geloof door God aan het roer te laten, en dit is een onontbeerlijke les voor iedereen die zich in een intellectuele dan wel spirituele reis bevindt: leid niet en stuur niet, maar laat het over aan datgene wat jou roept.*

Ik worstelde met het concept van overgave en goedertierenheid. Ik kon me niet echt verenigen met Maarten Luthers gedachte dat je niet door je daden, maar alleen door het geloof kunt worden verlost. Ik wilde een middenweg, een 'gedeelde goedertierenheid'. Je doet iets goeds voor je medemens en God komt je min of meer tegemoet. Anne moest er niets van hebben. (290)...

Mijn voorbehoud had een naam: trots. Ik was trots op wie ik was geworden... Dag en nacht werken ging me gemakkelijker af dan de leegte onder ogen zien die de kern van mijn

eenzaamheid vormde (291). Dan bespreekt hij verschillende vormen van eigendunk en trots. Daarmee afrekenen is een pittige opgave. Aan de oever van American Lake was het relatief gemakkelijk om Gods aanwezigheid te ervaren. Het zou heel wat moeilijker worden om een geloof te praktiseren. Ik was trots, een streber, was baas over mijn eigen leven. Voor deze kameel was het oog van de naald te klein (292)...

Wil je kinderen krijgen, bedrijf dan de liefde. Wil je het geloof verkennen, lees dan de Bijbel en bidt, Religie is geen theologie, ook al willen allerlei schriftgeleerden je dat doen geloven. Het heeft niets met gewaarwording te maken, ook al hebben mystici de neiging je dat te doen geloven. Het is je leven eronder verwedden dat een mythe waar is (293).

David en Anne worden verliefd en gaan trouwen.

Hangend aan de lip (294)

Hoe je het ook wendt of keert, je krijgt geloven nooit echt in de greep. Brooks citeert Kierkegaard. *Het lastige van geloven is dat het een mateloze overgave verlangt aan een absurd iets, wat op zich een mateloze berusting vereist... Telkens weer beschrijft Kierkegaard hoe het voelt om aan de lip van het geloof te hangen zonder dat je in staat bent deze absurde sprong in het diepe te wagen (294).* Brooks gaat te rade bij C.S. Lewis. *'Opeens dringt het tot je door, maar echt verrast ben je niet... Je bent onderweg een landsgrens gepasseerd. Er was geen douanier. Met andere woorden: je beseft dat hoewel God nog altijd een groot mysterie is, het niet zo is dat je niet in Hem gelooft. Je bent geen atheïst, je bent zelfs geen agnosticus. Je bent nu in een ander land en de mythen voelen echt' (297).*

Brooks blijft 'amfibisch'. *Ik voel me joodser dan ooit... Als Joden mij als jood niet zien zitten, dan zullen ze mij eigenhandig de deur uit moeten werken... Tegelijkertijd kan ik het evangelie van Mattheüs niet uit mijn hoofd verwijderen... In de zaligsprekingen aanschouwen we de ultieme wegenkaart voor ons leven. Jezus is degene die ons laat zien hoe het is om jezelf te geven. Hij toonde geen genade, hij is genade. Hij bood geen volmaakte liefde, hij is volmaakte liefde (297-298).*

Religieus realisme (299)

Religieuze realisten staan voor de uitdaging om trouw te zijn aan het geloof... Geloven is niet zozeer een constant vertoeven in die extra dimensie van verdieping, maar er slechts een glimp van opvangen en hunkeren naar meer (299). Hij neemt Moeder Teresa als voorbeeld. (Opvallend hoeveel katholieke voorbeelden worden genoemd in het boek GG). De toewijding aan het geloof, een echte verbinding aangaan, omschrijft Brooks als volgt. *Een toewijding aan het geloof staat voor een permanente toewijding, bij alle weersgesteldheden, dus ook wanneer het vertrouwen in God verstek laat gaan. Het geloof omarmen betekent een aanvaarding van de lange stoet van ups en downs, inzichten. Leren en vergeten... Het geloof omarmen is verandering omarmen. Het gaat gepaard met momenten van vertwijfeling. Zo niet, dan kun je niet van geloof spreken (301).*

Terugkijkend vat Brooks zijn verkenning van religieuze toewijding als volgt samen. *Iets waar in de kranten niet over wordt geschreven, namelijk hoe een innerlijke transformatie tot stand komt. Het voltrekt zich bijna ongemerkt. Maar als ik terugkijk op datgene wat ik vijf jaar geleden was, dan is de verandering bijna duizelingwekkend te noemen... Cynthia Bourgeault schrijft dat het koninkrijk der hemelen voor jou geen plek is waar je naartoe gaat, maar waar je vandaan komt. Het is een veranderde kijk op de wereld die tot stand komt wanneer jij dichter tot God komt en God dichter tot jou (303).... Er is helemaal geen egocentrisch 'ik' dat*

los staat van alles en iedereen; dat is de illusie van de moderniteit. Het mooiste van die vreemde merkwaardige reis van de afgelopen vijf jaar is dat het me wijst op de mogelijkheid van een volgende reis (304).

Muren en opstapjes (305-315)

In dit deel beschrijft Brooks welke hindernissen geloofsgemeenschappen en gelovigen kunnen opwerpen voor mensen die de weg van gelovige toewijding gaan:

- Kerken en gemeenschappen kunnen leven in een 'belegeringsmentaliteit', belaagd door de kwade buitenwereld.
- Je kunt ertegenaan lopen dat men slecht luistert en met pasklare antwoorden komt.
- Er bestaat bemoeizuchtige bekommring, als dekmantel om je ongevraagd met andermans zaken te bemoeien.
- En wat Brooks veel tegenkomt: intellectuele middelmaat.

Maar er zijn ook opstapjes, zaken die kunnen helpen:

- Op de eerste plaats zijn er de rituelen
- Er is de onbevangen geloofsbeleving
- Er is gebed en voorbede
- Geloofsgemeenschap is een drager van spiritueel bewustzijn in een geseclariseerde wereld
- Geloofsgemeenschappen hebben taal voor goed en kwaad
- En religies veroorzaken een zeker schokeffect in een wereld van vanzelfsprekendheid.

Deel 4 over gelovige toewijding sluit Brooks als volgt af.

In dit boek heb ik verteld over verplichtingen als een reeks van geloften die we aan onze omgeving afleggen. Maar stel je eens voor dat een wezen van grenzeloze liefde een gelofte jegens ons heeft afgelegd. Sta stil bij de mogelijkheid dat wij de objecten van een alomvattende verplichting en toewijding zijn, met als doel ons te verlossen en veilig thuis te brengen. Want daarom betekent religie vertrouwen. Ik ben een dolende jood en een zeer verwarde christen, maar zie hoe snel mijn pas is, hoe wijds mijn perspectief en hoe groot mijn vertrouwen (314-315).

Gerard Groener, 21 december 2020